

IQTIDORLI BOLALARNI QO‘LLAB-QUVVATLASHNING PSIXOLOGIK MEXANIZMLARI

Gaffarova Mahliyo Abdullayevna

*Jizzax viloyati Zomin tuman MMTB ga
qarashli 13- maktab psixologi*

ANNOTASIYA

Mazkur maqolada iqtidorli bolalarni qo‘llab-quvvatlashning psixologik mexanizmlari, ularning kognitiv va shaxsiy rivojlanish xususiyatlari hamda ta‘lim jarayonida individual yondashuvning ahamiyati yoritilgan. Iqtidorli bolalarda yuqori intellektual salohiyat bilan birga emotsional sezgirlik va ijtimoiy moslashuv muammolari ham uchrashi mumkin. Maqolada psixologik diagnostika, motivatsiyani rivojlantirish, ijodiy muhit yaratish va oilaviy qo‘llab-quvvatlashning ahamiyati tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: iqtidorli bolalar, psixologik qo‘llab-quvvatlash, qobiliyat, motivatsiya, individual yondashuv, ijodkorlik, ta‘lim muhiti, psixologik diagnostika, emotsional rivojlanish, iste‘dod.

KIRISH

Iqtidorli bolalar jamiyatning intellektual va ijodiy salohiyatini oshiruvchi muhim ijtimoiy guruh hisoblanadi. Ularning qobiliyatlarini to‘g‘ri aniqlash va rivojlantirish ta‘lim tizimining muhim vazifalaridan biridir. Iqtidorli bolalar odatda tez fikrlash, yuqori xotira, mustaqil tahlil qilish va ijodiy yondashuv kabi xususiyatlarga ega bo‘ladilar. Shu bilan birga, bunday bolalarda emotsional sezgirlik yuqori bo‘lishi, perfektsionizm, tengdoshlar bilan moslashuv qiyinchiliklari yoki o‘ziga nisbatan yuqori talab qo‘yish holatlari kuzatilishi mumkin. Bu esa ularga alohida psixologik yondashuv zarurligini ko‘rsatadi. Iqtidorli bolalarni qo‘llab-quvvatlashning muhim mexanizmlaridan biri psixologik diagnostikadir. Testlar, kuzatuv va suhbatlar orqali ularning intellektual darajasi, qiziqishlari va ijodiy imkoniyatlari aniqlanadi. Bu jarayon individual rivojlanish dasturini tuzishga asos bo‘ladi.

Individual yondashuv iqtidorli bolalar bilan ishlashning asosiy tamoyillaridan biridir. Har bir bolaning qiziqishi va qobiliyatiga mos topshiriqlar berish, murakkabroq vazifalar bilan ishlash imkonini yaratish ularning intellektual rivojlanishini tezlashtiradi. Motivatsiyani rivojlantirish ham muhim psixologik mexanizmdir. Ichki motivatsiyani kuchaytirish, ya‘ni bilim olishga bo‘lgan tabiiy qiziqishni qo‘llab-quvvatlash iqtidorli bolalarning barqaror rivojlanishini ta‘minlaydi. Rag‘batlantirish, muvaffaqiyatni tan olish va ijodiy erkinlik berish bu jarayonda muhim rol o‘ynaydi. Ijodiy ta‘lim muhiti yaratish ham katta ahamiyatga ega. Muammoli ta‘lim,

loyiha ishlari, tadqiqot faoliyati va innovatsion topshiriqlar bolalarning fikrlashini kengaytiradi va ularning salohiyatini to'liq namoyon etishga yordam beradi.

Maktab psixologi iqtidorli bolalar bilan ishlashda muhim o'rin tutadi. Ularning emotsional holatini kuzatish, stressni kamaytirish, o'ziga ishonchni oshirish va ijtimoiy moslashuvni qo'llab-quvvatlash psixologik xizmatning asosiy vazifalaridan biridir. Oila ham iqtidorli bolalarni qo'llab-quvvatlashda muhim rol o'ynaydi. Ota-onalar bolalarning qiziqishlarini rag'batlantirishi, bosim o'tkazmasligi va ularning mustaqil fikrlashini rivojlantirishga yordam berishi lozim. Oiladagi ijobiy psixologik muhit bolaning ijodiy rivojlanishini mustahkamlaydi. Shuningdek, iqtidorli bolalarni turli olimpiadalar, tanlovlar, ilmiy loyihalar va to'garaklarga jalb etish ularning qobiliyatlarini yanada rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu jarayon ularda raqobatbardoshlik va o'ziga ishonchni shakllantiradi.

XX asr bo'sag'asida psixologiya fani va uning ilg'or vakillari o'zlarining navbatdagi jahonshumul ilmiy maqsadlari - insonga, ayni paytda, jamiyatga psixologik xizmat ko'rsatish tizimining muqarrarligini nazariy-ilmiy jihatdan asoslab berishga muvaffaq bo'ldilar. Umuman, psixologik xizmat ko'rsatish muammosi ma'lum ma'noda, ilmiy psixologiyaning etakchi yo'nalishlaridan biri sifatida ko'p bor munozaralar manbai bo'lgan. Bu xaqda dastlabki psixologik tasavvurlar makoni bo'lmish Xindiston, Xitoy, Egipt, Vavilon, O'rta Osiyo, Gretsiyadan, shuningdek, jon (rux) xaqidagi kitobning muallifi Aristoteldan hamda temperament (mijoz) ta'limotining asoschilari Galen, Gippokrat va Abu Ali ibn Sinolardan tortib, to hozirga qadar psixologlar o'z fikr-muloxazalarini bildirib kelmoqdalar.

Tarix va ijtimoiy hayot tamoyillari shuni ko'rsatmoqdaki, jamiyatning har tomonlama rivojlanishi va unda yuksak darajadagi hayot, turmush tarzining qaror toptirilishi, avvalo har bir faoliyat ko'rsatuvchi shaxsdagi o'ziga xos psixologik salohiyatning nechog'liq to'la-to'kis namoyon etilayotganligi bilan belgilanadi. Zero, har bir mamlakatning porloq kelajagini odamlardagi ijodiy, intellektual va ma'naviy taraqqiyot yo'liga xizmat qiluvchi davlat mexanizmsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Shu boisdan bo'lsa kerak, hozirgi kunda barcha rivojlangan, rivojlanish yo'lidan borayotgan mamlakatlar birinchi galda o'z fuqarolarining ma'naviy, intellektual, jismoniy, ruhiy barkamolligiga va undan ijtimoiy manfaatlar uchun samarali foydalanish yo'llarini izlashga jiddiy e'tiborni qaratmoqdalar. Shu nuqtai nazardan, har bir mamlakatda inson va uning faoliyati o'rtasidagi uyg'unlikni ta'minlashga qaratilgan ijtimoiy-psixologik xizmat tizimining joriy etilishi ayniqsa, alohida ahamiyat kasb etadi.

Yurtimizda yuz berayotgan ulkan o'zgarishlar barcha sohalarga, shuningdek, ta'lim jarayoniga xam o'z ta'sirini o'tkazmoqda. Ta'lim jarayonida shaxsni kamol toptirish shart-sharoitlarini yaratish ta'lim muassasalarida ishlarni to'g'ri tashkil etilganligi bevosita psixologik xizmatni to'g'ri tashkil etishga xam bog'liqdir. Ta'lim

tizimida psixologik xizmatning tashkil etilishi tarbiyalanuvchi, o'quvchining individual-psixologik xususiyatlarini o'rganish asosida uning shaxsi har tomonlama kamol topishi, xam ma'naviy, xam aqliy rivojlanishi, o'zligini anglashi va qobiliyatlarini namoyon etishi uchun tegishli ta'lim-tarbiyaviy hamda ma'naviy-ruhiy sharoitlar yaratishni nazarda tutadi.

Ma'lumki, keyingi yillarda ta'limni isloh qilishda, milliy mustaqillik prinsiplari va xalqning boy intellektual merosi, umumbashariy qadriyatlarning ustivorligi asosida ta'limning barcha darajalari va bo'g'inlarida ta'lim oluvchilarning ma'naviy va axloqiy fazilatlarini rivojlantirish; ta'lim olishda, shuningdek, bolalar va yoshlarni ma'naviy axloqiy intellektual va jismoniy jihatdan tarbiyalashda jamoat tashkilotlari mahallalar, xayriya va xalqaro fondlarning rolini kuchaytirish yuzasidan chora tadbirlar ishlab chiqish hamda ularni amalga oshirish ishlari jadal suratlar bilan olib borildi.

Bugungi kunda olib borilayotgan ijodiy intellektual salohiyatni rivojlantirishga oid barcha ishlarning sifat samaradorligi talab darajasida emas. Jamiyat va davlat oldidagi talablardan kelib chiqib, yoshlarni ta'lim jarayonida intellektual ijodiy salohiyatni rivojlantirish ishlarini muvaffaqiyatli olib borish zarur. Bu esa tarbiya jarayoniga psixologik-pedagogik texnologiyalarni qo'llashni, zamon talabi darajasida mutlaqo yangi tarbiya tizimini yaratishni talab qiladi. Har bir o'quvchiga, uning shaxsiy xususiyatidan kelib chiqib, uning intellektual ijodiy salohiyatini rivojlantirish maqsadida ta'lim-tarbiya jarayoniga biror psixologik yoki pedagogik uslubni qo'llash murakkab jarayondir. Lekin bu davr talabidir.

Muayyan takomillashgan pedagogik yoki psixologik uslubni qo'llash, uni mantiqiy-nazariy jihatdan to'liq anglab olish va amaliyotga qo'llashgacha bo'lgan murakkab jarayonga qaraganda – jarayonning o'zini loyihalashtirish eng qulay va samarador uslubdir. Ya'ni har bir o'quvchiga individual yondoshish kerak. Agar bola barcha vazifalarni osonlik bilan bajarsa, unda mantiqiy tafakkur, kuzatuvchanlik, mustahkam xotira, barcha narsalarga qiziquvchanlik, o'z fikrini tushuntira olish, matematik amallarni bajara olishi, dunyoqarashining kengligi - bularning barchasi unda bilish jarayonlarining yuqori darajada rivojlanganligi va kattalar tomonidan etarli darajada e'tibor berish kerakligini talab etadi.

Iqtidorli bola quyidagi xususiyatlarni ham o'zida mujassam etadi: ijodiy, original fikrga ega; yumor, hazilni tushunadi; biror narsani bilishga nisbatan cheksiz intilish va qiziquvchanlik; boy tasavvurga ega (ijodiy, tasviriy, musiqiy faoliyatda namoyon bo'ladi); ko'p hollarda o'z tengdoshlaridan mustaqilligi bilan ajralib turadi, kattalar bilan muloqotga intiladi. Ba'zida esa ota-onalarni farzandlarining o'z tengdoshlariga o'xshamasligi, boladagi o'ta qiziquvchanlik, bilishga katta ishtiyoq xavotirga soladi. Bolaning xatti-harakatlari qat'iy va noan'anaviy bo'lsa, masalan Nimaga? Nima uchun? kabi savollarni ko'p bersa

ba'zida ota-onalar bu savollarga javob berishga qiynalsalar, ular bolalarga tanbeh berishlari, va hattoki, uni jazolashlari mumkin. Bunday holatlarda ota-onalar boladagi ijodiy imkoniyatlarni rivojlantirish o'rniga uni so'ndiradilar. Iqtidorli bolalarning ota-onalari bilan suhbatlashganda ularning farzandlarining barcha sohalarida birinchi bo'lishi kabi hohishlarining guvohi bo'lish mumkin. Masalan, ona - mening farzandim qobiliyatli bo'lsa -yu, nima uchun o'qishni hohlamaydi? degan savolni berishi mumkin. Ba'zida shunday holatlar bo'ladiki, ota-onalar bolani haddan tashqari biror bir mashg'ulot bilan shug'ullanishga majbur qilishlari, bolada ana shu faoliyatga nisbatan nafratni uyg'otishi mumkin. Agar biror muddat vaqt o'tsa, bolaning o'zi bunga qiziqishi, chunki ayni vaqtda bolani boshqa mashg'ulotlar ko'proq qiziqtirishi mumkin.

Iqtidorli bolaning o'quv faoliyatdagi yutuqlari uning erta yoshdan o'qishga bo'lgan intilishida namoyon bo'ladi. Ba'zida bolalar 3-4 yoshida, kattalarning yordamisiz mustaqil ravishda o'qiy boshlaydi. Bola kitoblarni tomosha qilishi, rasmlar asosida hikoya tuzishi, harflarni yozishi, kattalar o'qiyotganda uzoq vaqt sabr bilan tinglashi, o'z yoshiga mos bo'lmagan matematik amallarga qiziqishi, matematik belgi va ishoralarni tushunib eslab qolishi, ba'zida tabiatga, tabiiy fanlarga qiziqishini ham namoyon qilishi, turli predmetlarning kelib chiqishi va ularning vazifasi haqida savollar berishi mumkin. Badiiy faoliyat sohasida bola o'zini ertaroq namoyon etadi: erta rasm chizishni boshlaydi, ko'p vaqtini, masalan plastilindan turli narsalarni yasashga ajratadi, bunda o'zining mohirligini namoyiy etish orqali, ranglar, kompozitsiyalarni to'g'ri tanlay oladi. Shuningdek, musiqaga ham erta qiziqish paydo bo'ladi, musiqiy tovushlarni ajrata oladi. Harakatlantiruvchi sohadagi iqtidor bolada turli harakatlarni bajarish, ya'ni yugurish, sakrash turli akrobatik mashqlarni bajarish, muvozanatni saqlay olishda namoyon bo'ladi. Bola turli yoki bitta sohada iqtidorli bo'lishiga qaramay, mana shu tabiat tomonidan berilgan qobiliyatni o'z vaqtida aniqlab, uning rivojlanishiga yordam berishimiz kerak.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, iqtidorli bolalarni qo'llab-quvvatlashning psixologik mexanizmlari ularning intellektual va ijodiy salohiyatini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Psixologik diagnostika, individual yondashuv, motivatsiyani rivojlantirish, ijodiy muhit yaratish va oilaviy qo'llab-quvvatlash orqali iqtidorli bolalarning to'liq imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. G'oziyev E.G'. Umumiy psixologiya. – Toshkent: O'qituvchi, 2019.
2. Karimova V.M. Psixologiya. – Toshkent: O'qituvchi, 2018.
3. Nishonova Z.T. Pedagogik psixologiya. – Toshkent, 2020.
4. Davletshin M.G. Iqtidor va qobiliyat psixologiyasi. – Toshkent, 2017.

5. Gardner H. Frames of Mind: Theory of Multiple Intelligences. – New York, 1983.
6. Sternberg R.J. Successful Intelligence. – New York, 1996.
7. UNESCO. Gifted Education Guidelines. – Paris, 2021.
8. UNICEF. Child Development and Learning Support. – New York, 2022.

